

A fordítók előszava

Pietro Pomponazzi* 1462. szeptember 16-án született Mantovában. Metafizikai, természet-filozófiai és orvosi tanulmányait Padua híres arisztotelianus egyetemén végezte. Itt kezd el tanítani is, majd 1496-ban paduai egyetemi állását a ferrarai udvar magántanítói praxisával váltja fel. 1499-ben egy megüresedett egyetemi katedrát megkapva visszatér Paduába, ahol az egyetem 1509-es bezárásáig folyamatosan oktat. Ezután egy évig Ferrarában él, majd – mint ekkortájt oly sokan Észak-Itáliában – II. Gyula pápa, a cambrai szövetség vagy éppen mindkettő hadai elől menekülve, végül is 1511-ben Bolognában telepedik le, ahol 1525. május 18-án éri utol a halál.

1516-ban jelenik meg leghíresebb műve a *Tractatus de immortalitate animae* (*Értekezés a lélek halhatatlanságáról*) címmel. A munka kétségkívül nagy visszhangot keltett a kortárs filozófiai közvéleményben, ékes példája ennek az a tény, hogy Velencében nyilvánosan égették el a könyvet. A kor számos professzora szentelt teljes művet Pomponazzi traktátusa ellen, köztük a legismertebbek Gaspar Contarini, Agostino Nifo, Bartholomeus de Spina valamint Ambrosius Flandinus. Pomponazzit arra kényszerítették, hogy önmagát mentegető iratokat adjon ki, amelyekben visszavonja bizonyos korábbi nézeteit; ezeket a fent említett támadó művekre adott válaszként jelentette meg. A legtanulságosabb Contarini esete, aki egykor Pomponazzi kedvelt tanítványa volt.

A traktátus fő intenciója paradox módon – a mű címével ellentétben – a lélek *halandóságának* igen részletes és a maga korában a legszínvonalasabb demonstrációja. Pomponazzi a középkori filozófia – a keresztény skolasztika és annak különböző kritikái – által igen részletesen tárgyalt témához nyúl, amikor a lélek halhatatlanságát, illetőleg a lélek egységét választja munkája tárgyául. A szerző nyolc, logikailag elképzelhető esetet tárgyal, e logikai megkülönböztetésekhez bizonyos filozófusok vagy iskolák tanításait rendeli, és egy kivétellel cáfolja őket. Platón és Averroës tanításait a lélekről azért utasítja vissza, mert szerintük az emberi lélek nem egységes: a halandó és halhatatlan emberi természet náluk – más és más módon ugyan, de – reálisan különbözik. Aquinói Szent Tamással egyetért ugyan a lélek (vagy értelem: a vegetatív és szenzitív emberi természetet illetően természetesen korántsem adódnak a halhatatlansággal kapcsolatos problémák) egységét illetően, azonban, amíg Tamás szerint bár a lélek bizonyos mértékig halandó, azonban alapvetően halhatatlan, addig *szerzőnk szerint az emberi lélek bizonyos mértékig halhatatlan* – vagyis nem csupán az anyag egy puszta lehetősége, mint aphrodiszioszi Alexandrosznál – *viszont alapvetően halandó*. Az emberi intellektus legtisztább formális tevékenysége sem valósulhat meg az anyagi vonatkozású, evilági dolgokra utalt és változásnak alávetett képzelet (imaginatio) nélkül.

* A gazdag Pomponazzi-szakirodalomból két tanulmányt tartottunk szem előtt előszavunk megírásakor: egyfelől a jelen fordítás alapjául szolgáló latin-német nyelvű kiadás Burkhard Mojsisch által írt Bevezetését; másfelől Pine: *Pomponazzi and the Problem of „Double Truth”* (Journal of the History of Ideas, 1968/2. 163-176.) című tanulmányát. A Pomponazzival kapcsolatos további szakirodalomról lásd Pine: *Pietro Pomponazzi: Radical Philosopher of the Renaissance*. (Padova, 1986.) című monográfiáját.

Imaginatio és intellektus mégsem ugyanaz: az intellektus nem anyagi természetű, nincs szüksége testre, mint alapul szolgálóra – szubjektumra; azonban szüksége van rá, mint egy intellectio tárgyára – objektumra.

A lélek halandóságának e téziséből azonban Pomponazzi – és ez már jellegzetesen 15-16. századi gondolat – nem mulasztja el levonni az etikai-morális következtetéseket sem. Jellegzetesen reneszánsz módon kerül előtérbe a teoretikus és technikai-létrehozó intellektussal szemben a praktikus értelmi képesség, az erények és azok megalapozásának problémája. A fő probléma természetesen abban áll, hogy amennyiben a lélek halhatatlanságának ez a szerzőnk által igen kimerítően végigvezetett cáfolata helytálló, miképpen lehetséges az evilági erények lajstromát a túlvilági büntetéstől és jutalmazástól függővé tenni; ha ugyanis a lélek halandó, sem a jutalmat élvezni, sem a büntetést elszedni nem lesz képes. Pomponazzi egy antik morálfilozófiai gondolattal válaszol: az erényes cselekedet jutalma maga az erényes cselekedet, tehát nincs szükség túlvilági kompenzációra. Az etikai-morális gondolatmenet főként sztoikus elemeket tartalmaz (csak olyan dolgokra törekedjünk, amelyek megvalósítása hatalmunkban áll; tűrnünk kell a halandóságunkat, hiszen emberi természetünket anélkül kaptuk, hogy azt megszovalgáltuk volna, stb.)

A következő oldalakon olvasható rövid szöveg a mű híres-hírhedt utolsó fejezete. A filozófia és teológia egymáshoz való viszonyát fejtegető 15. fejezet olyan megfogalmazásokat tartalmaz, amelyek az értelmezők számára mindmáig problematikusak, ugyanis úgy tűnik, hogy Pomponazzi kétségbe vonja mindazokat az eredményeket, amiket a természetfilozófia tárgykörébe utalt lélektan területén az előzőekben elért. Elég csak az első bekezdést elolvasnunk, ahol az előzőekben cáfolt szerzők tekintélyére hivatkozva állítja a teológia elsőbbségét a lélek halhatatlanságának kérdéséről igazság kutatásában, hiszen az „neutrum problema”. Az egymással versengő filozófiai koncepciókkal kapcsolatban a természetes emberi ész nem képes dönteni, a teológia azonban képes megoldani a problémát, anélkül, hogy a filozófia segítségére szorulna. Pomponazzi ezen fejtegetését a modern értelmezők egyértelműen a lateráni zsinatra vezetik vissza, ahol 1513-ban a katolikus egyház hivatalos dogmájává emelkedik a „veritas duplex” elvnek a lélek halhatatlanságával kapcsolatos alkalmazása.

Azon viszony megítélése szempontjából, ami szerzőnket a „veritas duplex” elvhez fűzi, a modern interpretációk három csoportba sorolhatók. Az első csoport Pomponazziban a felvilágosult valláskritika előfutárát látja, és az utolsó fejezet függelék-jellegét hangsúlyozza. Úgy vélik, hogy e szöveg nem kapcsolódik szervesen a traktátushoz, pusztán instrumentális jellegű: jogos önvédelmi igénnyel íródott. Az ember a világ része, amely világ természeti törvényeit nem boríthatja fel az isteni „fiat”, és Pomponazzi épp ezt akarja kifejezni: amikor az utolsó fejezetben azt állítja, hogy a kinyilatkoztatás mindennek ellentmond, és a teológiát is, sőt elsősorban azt illeti meg az igazság fogalma, akkor e kijelentését nem kell komolyan vennünk.

A második csoport ennek szöges ellentétét vallja. Szerintük Pomponazzit a középkori filozófiatörténeti hagyomány örököseként kell olvasnunk. Értekezése nem egyéb, mint annak bemutatása, hogy miért elégtelenek a lélek halhatatlanságának tomista-arisztotelianus bizonyítékai. Azonban a „veritas duplex” elvét valló középkori elődeihez hasonlóan a feltétlen

igazság igényét e területen is a hit számára tartja fenn. E felfogás szerint, amennyiben Pomponazzi racionális vizsgálatai ellentmondásba kerülnek a hittel, akkor Pomponazzinak el kell hinnünk, hogy ez nem a hit, a kinyilatkoztatás és a teológia hibás jellegének, hanem az emberi értelem korlátainak eredménye. E felfogást képviseli többek között a híres filozófiatörténész, Etienne Gilson is.

A harmadik csoport egyfajta köztes álláspontot képvisel. Pomponazzi fennmaradt előadás-jegyzeteiből rekonstruálható, hogy az előadások egyik igen kedvelt témája volt az emberi értelemnek a kinyilatkoztatással szembeni fölényét hirdető averroës-i filozófia, azonban semmi nyoma sincs annak, hogy Pomponazzi valaha is osztotta volna ezt a véleményt. Felmerült az „megoldás” is, hogy nincs megoldás: nem találhatóunk végső álláspontot a szerző gondolatkísérleteiben. E szerzők, élükön Kristellerrel úgy vélik, ha Pomponazzi szövegei nem mutatják annak jelét, hogy a kérdést pusztán racionális szempontból döntse el, úgy a modern olvasót sem igazán kell, hogy ez vezérelje.

További gondolatmenetek ismertetésének elkerülése végett csupán arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy az ún. korai-újkor filozófiatörténetének kutatása igen erőteljesen támaszkodik a filológia segédtudományára. Mindez azt jelenti, hogy az olyan kultúrantropológiai-etnológiai indíttatású módszertani fogalmakat, mint a leo straussi sorok között olvasás, egyre kevésbé véli használhatónak a filozófiatörténet-írás. Ennek fényében ajánljuk a *De immortalitate animae* utolsó fejezetét az olvasó figyelmébe.